

STATUTY KAPITUŁ KOLEGIACKICH METROPOLII GNIEŹNIĘSKIEJ W ŚREDNIOWIECZU*

Najważniejszymi dokumentami pozwalającymi poznać pewien model organizacji wewnętrznej kapituł kolegiackich na terenie metropolii gnieźnieńskiej są akty erygujące te instytucje kościelne oraz ich statuty. Trzeba oczywiście mieć świadomość, że na podstawie zachowanego materiału źródłowego możemy analizować strukturę korporacji kanonicznych przy kościołach kolegiackich dopiero od przełomu XIII i XIV w. Nie są bowiem znane wcześniejsze tego typu źródła normatywne. Ustrój kapituł późnego średniowiecza, jaki wyłania się z tych dokumentów jest modelowy w tym sensie, że nie odzwierciedla rzeczywistego dnia codziennego ówczesnych kanoników, a jedynie pokazuje ramy w jakie próbowano wtłoczyć kanonikat schyłku epoki.

Na 43 kolegiaty funkcjonujące w pięciu diecezjach metropolii gnieźnieńskiej do połowy XVI w.¹ obecnie zachowało się dwadzieścia jeden dokumentów (lub ich odpisów) erygujących korporacje kanoników świeckich, a w czternastu przypadkach można stwierdzić istnienie statutów tychże kapituł. W wielu wypadkach są to źródła drukowane w różnego rodzaju seriach wydawniczych i periodykach historycznych.

W 1959 r. Stanisław Librowski ogłosił nawet plan wydawnictwa źródłowego statutów kapituł archidiecezji gnieźnieńskiej². Jednakże drukiem ukazały się jedynie na początku lat osiemdziesiątych statuty korpo-

*Artykuł jest fragmentem pracy doktorskiej, obronionej w 2005 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, która wkrótce ukaże się w całości drukiem.

¹ Patrz niżej zamieszczone tabele.

² S. Librowski, *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Wstęp ogólny*, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, 1: 1959, z. 1, s. 167-189.

racji łowickiej³. Najwięcej statutów opublikował jeszcze na przełomie XIX i XX w. Bolesław Ulanowski⁴. W 1915 r. Jan Fijałek w obszernym wstępie do wydania statutów kapituły katedralnej we Włocławku zestawił znane ówczesnie statuty także korporacji kolegiackich⁵. Kilka lat później również Stanisław Kutrzeba umieścił w „Historii źródeł dawnego prawa polskiego” wskazówki bibliograficzne dotyczące ustawodawstwa wspólnot kanonickich⁶.

Archiwa kapituł kolegiackich z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej uległy znacznemu rozproszeniu, gdy 17 IV 1819 r. arcybiskup warszawski Franciszek Malczewski wydał dekret, na mocy którego zlikwidowano kolegiaty w Łęczycy, Uniejowie, Wieluniu, Łasku, Wolborzu, Sieradzu, a potem także w Kurzelowie, należącym w początkach XIX w. do diecezji krakowskiej⁷. Zachowały się statuty kapituły w Łęczycy z lat 1383-1467⁸. Cały zbiór można podzielić na dwie części, z których pierwsza została spisana przez jednego pisarza około 1428 r. Kolejne statuty (pierwszy z nich nosił datę roczną 1439) dopisywano sukcesywnie do wcześniejszych w miarę ich powstawania do roku 1467. Zwód łeczycki zamykała przysięga kanoników składana podczas recepcji do kapituły. Nie została ona jednak opublikowana przez wydawcę statutów⁹.

Tematyka kodyfikacji łeczyckiej skupiała się przede wszystkim na zagadnieniach zarządu prestymoniemi i rozdawnictwa refekcji, które były omówione bardzo szczegółowo i kilkakrotnie modyfikowane. Inne kwestie dotyczące wewnętrznej organizacji kapituły zostały

³ *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, wyd. S. Librowski, Lublin 1983 [nadbitka z: „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 42: 1981, s. 345-400; 43: 1981, s. 356-376; 44: 1982, s. 341-400; 46: 1983: s. 203-369].

⁴ Por. niżej.

⁵ *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej. Z materiałów przysposobionych przez księdza prałata Stanisława Chodyńskiego wydał i bibliografią ustawodawstwa kapitułnego w Polsce poprzedził Jan Fijałek*, Kraków 1915, s. CCI-CCXXI.

⁶ S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, Lwów 1926, s. 145-146.

⁷ S. Librowski, *Statuty*, s. 183.

⁸ *Statuta capitulorum Gneznensis et Posnaniensis ecclesiarumque collegiatarum Varsoviensis et Lanciencis*, wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności”, t. 5, Kraków 1897, s. 531-545. Rękopis przechowywany w Bibliotece Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 930.

⁹ Ibidem, k. 11; *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, s. CCIII.

przedstawiono krótko i konkretnie¹⁰. Z rękopiśmiennego inwentarza kolegiaty łeczyckiej wiadomo, że w 1789 r. w archiwum kapituły znajdowały się również inne zbiory statutów obowiązujących kanoników tego kościoła w okresie średniowiecza, przy czym najstarsze pochodziły z 1378 r. W części inwentarza wyliczającej księgi w posiadaniu kapituły była także pozycja zatytułowana „*Statuta AD 1375*”¹¹. Statuty łeczyckie były również wzorem między innymi dla korporacji łowickiej¹².

Z lat 1374-1452 zachowała się księga, w której kapituła prowadziła metrykę i rachunki. Jest to bardzo cenny rękopis, ponieważ na podstawie dokonanych w nim zapisek można obserwować codzienne życie kanoników oraz domniemywać w jaki sposób wypełniali oni postanowienia statutów. Odnotowano tu sprawy związane z wydatkami na rzecz codziennego utrzymania duchownych rezydujących przy kolegiacie, zakupy różnych materiałów na remonty kościoła oraz zatrudnianych rzemieślników. Kolejne wpisy przynoszą wiadomości o tym kto i za ile wymalował freski we wnętrzu świątyni oraz dlaczego kustosz łeczycki musiał zastawić swój księgozbiór¹³.

Kolejnymi statutami z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej, które dotrwały do naszych czasów, były przepisy wydane dla kanoników z Wielunia przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka 6 X 1495 r.¹⁴ W odróżnieniu od kodyfikacji łeczyckiej ustawy wieluńskie nie zawierały prawie żadnych wzmianek o zarządzie dobrami kapituły. Kwestii ekonomicznych dotyczyły jedynie punkty mówiące o fabryce kościoła i skarbcu.

¹⁰ Ibidem, s. CCIII-CCVI; A. Radziwiński, *Uwagi o najstarszych statutach kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 128-131; M. Bilska-Ciećwierz, *Statuty kolegium kanoników przy kolegiacie łeczyckiej z lat 1383-1467*, *Klio*, 2: 2002, s. 21-47.

¹¹ Biblioteka Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1235 (*Stan wewnętrzny i zewnętrzny kapituła [!] archikolegiaty Łeczyckiej w Tumie w odpowiedzi na artykuły z władzy najwyższej Archidiecezjalnej przepisanej wykazany*).

¹² *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, s. 60 (wstęp).

¹³ Biblioteka Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 6558; A. Kowalska, *Wydatki kapituły łeczyckiej na rzecz kolegiaty w świetle not prokuratorów (1406-1419)*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia historica*”, 72: 2001, s. 43-61.

¹⁴ W. Pątykiwicz, *Statuty kolegiaty rudzko-wieluńskiej*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*”, 3: 1956, z. 1, s. 357-364.

KOLEGIATY DIECEZJI KRAKOWSKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1. Kraków św. Michała	przed 1148	ks. Władysław Herman		
2. Opatów św. Marcina	ok. 1125-1150	ks. Henryk Sandomierski		B. Kumor, <i>Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795</i> , t. 3, Kraków 2000, s. 205 (1562)
3. Wiślica NMP	ok. 1146-1166	ks. Henryk Sandomierski		<i>Formulae ad ius canonicum spectantes ex actis Petri Wysz episcopi Cracoviensis (1392-1412), maxima parte de promptae</i> , wyd. B. Ulanowski, AKH AU, t. 5, Kraków 1889, nr 47 (1401); Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, t. 2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1973, nr 447 (1443)
4. Kielce NMP	1171	bp Gedko		
5. Kraków św. Floriana	eryg. 1184	bp Gedko, ks. Kazimierz Sprawiedliwy	Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, t. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 3	<i>Codex Diplomaticus Studii Generalis Cracoviensis</i> , t. 1, wyd. Z. Pauli, Kraków 1870, nr 69 (1422); Z. Sidorowicz, <i>Z dokumentów kościoła i kolegiaty św. Floriana w Krakowie</i> , NP, 10: 1959, s. 409-429 (1518)

6. Sandomierz NMP	1191	bp Gedko/ bp Pełka, ks. Kazimierz Sprawiedliwy		J. Gajkowski, <i>Ustawy kapituły kolegiackiej i katedralnej sandomierskiej</i> , Kronika Diecezji Sandomierskiej, 6: 1913, s. 277 (1629)
7. Kraków św. Andrzeja	kon. XI w.	Sieciech z rodu Toporów		
Kraków św. Idziego	1320	potomkowie Sieciecha, król Władysław Łokietek	KDM, t. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, nr 161, 163-165	
8. Skalbmierz św. Jana Chrzyciela	XII w.	Skarbimir Awdaniec		J. Wiśniewski, <i>Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w pińczowskim, skalbmierskim i wiślickim</i> , Marianówka 1927, s. 391, 401 (1560); B. Kumor, <i>Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795</i> , t. 3, Kraków 2000, s. 184 (1571)
9. Kraków św. Jerzego	ok. 1346	król Kazimierz Wielki		
10. Tarnów NMP	eryg. 1400	Jan Tarnowski	<i>Archiwum książąt Lubartowiczów – Sanguszków w Sławnie</i> , t. 2, wyd. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, Lwów 1888, nr 80	

11.	Nowy Sącz św. Małgorzaty	eryg. 1448	bp Zbigniew Oleśnicki	J. Długosz, <i>Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis</i> , t. 1, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863, s. 565-574	J. Szymański, <i>Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465-1786</i> , Lublin 1962, s. 207 (od 1664)
12.	Wojnicz św. Wawrzyńca	eryg. 1465	król Kazimierz Jagiellończyk	J. Szymański, <i>Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465-1786</i> , Lublin 1962, s. 202-207	
13.	Kraków Wszystkich Świętych	eryg. 1490	ród Leliwitów – Tarnowskich	<i>Codex Diplomaticus Studii Generalis Cracoviensis</i> , t. 3, wyd. Z. Pauli, Kraków 1872, nr 284	
14.	Bobowa Wszystkich Świętych	eryg. 1529	Achacy Jordan z Zakliczyna	<i>Erekcja kolegiaty i kapituły pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Bobowej</i> , wyd. B. Kumor, ABMK, 11:1965, s. 295-311	
15.	Kraków św. Anny	eryg. 1535	Michał z Lublina	<i>Codex Diplomaticus Studii Generalis Cracoviensis</i> , t. 4, wyd. Z. Pauli, Kraków 1873, nr 365	

KOLEGIATY DIECEZJI POZNAŃSKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1.	Poznań NMP XI w.	książę		
2.	Grójec ok. 1249-1252	książę		
	Czersk św. Piotra	książę		
	Warszawa św. Jana Chrz.	ks. Janusz Mazowiecki	W. Kwiatkowski, <i>Powstanie kapituły św. Jana przy zamku książąt mazowieckich w Warszawie</i> , Warszawa 1938, nr 3	<i>Statuta capitulorum Gneznensis et Posnaniensis ecclesiarumque collegatarum Varsoviensis et Lancien-sis</i> , wyd. B. Ulanowski, AKP AU, t. 5, Kraków 1897, s. 451-546 (1517)
3.	Gluzyna św. Jakuba*	Mikołaj wojewoda kaliski	KDW, t. 2, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1878, nr 754	
4.	Środa NMP	Bartłomiej proboszcz śr.	KDW, t. 8, wyd. A. Gąsiorowski i in., Poznań 1989, nr 978	KDW, t. 10, wyd. A. Gąsiorowski i in., Poznań 1993, nr 1412 (1436)
5.	Poznań św. Marii Magd.	bp Andrzej z Bnina	AA w Poznaniu, CP 11, k. 19-20v	
6.	Poznań św. Mikołaja	bp Andrzej z Bnina	AA w Poznaniu, CP 444, k. 13v-21	
7.	Kórnik św. Piotra i Pawła	bp Uriel Górka	AA w Poznaniu, CP 3, nr 83	
8.	Szamotuły św. Stanisława	bp Łukasz Górka	AA w Poznaniu, AE VIII, k. 213v-218v	

* W początkach XVI w. kapituła nie funkcjonowała.

KOLEGIATY DIECEZJI WROCLAWSKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1.	Głogów NMP ok. 1120	bp Heymo ks. Bolesław Krzywousty		Zwei Synoden des Bischofs Heinrich von Wurben, wyd. W. Wattenbach, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, 4: 1862, s. 273-277 (1316); AP we Wrocławiu, Rep. 76, sygn. 79, 81, 103, 196 (1370-1422); J. Heyne, <i>Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau</i> , t. 2, Wrocław 1864, s. 646-653 (1405)
2.	Wrocław św. Idziego 1213-1228	Wiktor dziekan wrocławski		
3.	Opole św. Krzyża przed 1239	książę		AP we Wrocławiu, Rep. 107, sygn. 5, 19, 22, 44, 45, 53, 54 (1306-1401)
4.	Wrocław św. Krzyża eryg. 1288	ks. Henryk IV	<i>Codex diplomaticus Silesiae</i> , t. 7, cz. 3, wyd. C. Grunhagen, Wrocław 1875, nr 2054	J. Heyne, <i>Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau</i> , t. 2, Wrocław 1864, s. 622-627 (1347, 1354, 1401, 1430)
5.	Racibórz św. Tomasz eryg. 1292	bp Tomasz II		
	Racibórz NMP eryg. 1416	ks. Jan II z Opawy i Raciborza	J. Heyne, <i>Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau</i> , t. 2, Wrocław 1864, s. 847-854	

6.	Legnica Bozego Grobu* ok. 1363	ks. Wacław Legnicki	<i>Bullarium Poloniae</i> , t. 2, wyd. S. Kuraś, Rzym – Lublin 1984, nr 1188	
7.	Brzeg św. Jadwigi* 1386	ks. Ludwik I Brzeski	<i>Codex diplomaticus Silesiae</i> , t. 9, wyd. C. Grunhagen, Wrocław 1870, nr XXXVb	
8.	Głogówek św. Bartłomieja eryg. 1379	ks. Henryk Niemodliński	AA we Wrocławiu, Dok. KGlog. 24 II 1379	AA we Wrocławiu, Dok. KGlog. 28 VII 1391 (1391)
9.	Otmuchów św. Mikołaja eryg. 1386	bp Wacław, Berthold Fulchussel prep. św. Idziego we Wrocławiu	AP we Wrocławiu, Rep. 102, sygn. 72	AP we Wrocławiu, Rep. 135, sygn. 397 (od 1391)
	Nysa św. Jana eryg. 1477	bp Rudolf	J. Heyne, <i>Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau</i> , t. 2, Wrocław 1864, s. 931-935	R. Volker, <i>Die persönliche Zusammensetzung des Neisser Kollegiatkapitels während seiner Residenz in der Altstat Neisse 1477-1650 an der Kollegiatkirche ss. Johannes Ev. und Nicolaus</i> , Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomatie in Neisse, 42: 1935-1938, s. 222-234 (po 1577)
10.	Niemodlin NMP eryg. 1389	Jan z Opola kanonik głogowski	J. Heyne, <i>Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau</i> , t. 2, Wrocław 1864, s. 870-874	

* W początkach XVI kapituła nie funkcjonowała.

KOLEGIATY DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1. Kruszwica św. Wita*	XII w.	książę		
2. Kruszwica św. Piotra	XIII/XIII w.	biskup, książę		W. Abraham, <i>Statuty kapituły w Kruszwicy</i> , wyd. J. Sawicki, Polonia Sacra, 8: 1956, z. 3/4, s. 279-315 (1489, 1516 i późniejsze)

KOLEGIATY DIECEZJI PŁOCKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1. Płock NMP*	ok. 1129-1156	Dobiechna ż. Wojysława z rodu Powalów		
2. Płock św. Michała	pocz. XIII w.	ks. Konrad Mazowiecki		
3. Pułtusk NMP	eryg. 1449	bp Paweł Giżycki	<i>Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej</i> , wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, AKH AU, t. 10, Kraków 1916, nr 1	<i>Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej</i> , wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, AKH AU, t. 10, Kraków 1916; H. Rybus, <i>Kolegiata w Pułtusku i jej kapituła</i> , Łódź 1933, s. 59-64

* Na początku XVI w. kapituła już nie funkcjonowała.

KOLEGIATY ARCHIDIECEZJI GNIĘŹNIĘSKIEJ

	CZAS FUNDACJI	FUNDATOR	DOKUMENT FUNDACYJNY	STATUTY
1. Łęczycza NMP i św. Aleksego	ok. 1141	abp Jakub ze Żnina / abp Janik, książęta piastowscy		<i>Statuta capitulum Gnezniensis et Posnaniensis ecclesiarumque collegiatorum Varsoviensis et Lanciariensis</i> , wyd. B. Ulanowski, AKP AU, t. 5, Kraków 1897, s. 531-545 (1383-1467)
2. Kalisz św. Pawła	ok. 1145-1155	ks. Mieszko Stary		
Kalisz NMP	przed 1303	arcybiskup		
3. Uniejów NMP	ok. 1170	arcybiskup		<i>Statuta ecclesiae collegiatae Unierowiensis</i> , wyd. S. Chodyński, Monumenta Historica Dioeceseos Wladislawiensis, 23: 1907, s. 138-144 (1743)
4. Ruda NMP	XII w.	arcybiskup? książę?		
Wieluń NMP i św. Michała	1420	abp Mikołaj Trąba		W. Patykiewicz, <i>Statuty kolegiaty rudzko-wielunskiej</i> , Roczniki Teologiczne – Kanoniczne, 3: 1956, z. 1, s. 357-376 (1495, 1525, 1642)

5.	Gniezno św. Jerzego	XII/XIII w.	ks. Mieszko Stary/ks. Władysław Laskonogi			
6.	Kurzelów św. Wojciecha	XIII/XIV w.	arcybiskup			
	Kurzelów NMP	1364	abp Jarosław Bogoria			
7.	Sieradz św. Trójcy	ok. 1432- 1557	król Władysław Jagiełło		AD we Włocławku, <i>Acta capitularia reverendorum canonicorum ecclesiae Sanctae Trinitatis Syradiensis</i>	<i>Statuty świętej kapituły w Łowiczu</i> , wyd. S. Librowski, Lublin 1983 (1528)
8.	Łowicz NMP	eryg. 1433	abp Wojciech Jastrzębiec		J. Łaski, <i>Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej</i> , wyd. J. Łukowski, t. 2, Gniezno 1881, s. 507-516.	
9.	Łask NMP	eryg. 1525	abp Jan Łaski		AA w Łodzi, <i>Liber privilegiorum collegatae Lascensis ab anno 1366 ad annum 1672</i> , k. 46-52.	
10.	Wolbórz św. Mikołaja	eryg. 1538- 1546	abp Jan Latański, bp Mikołaj Dzierzgowski		AD we Włocławku, 2 ABKP dział 18 (37), k. 84v-92	

Silnie zaakcentowano za to potrzebę godnego odprawiania *officium divinum*, który to obowiązek na co dzień spoczywał na wikariuszach. Im też poświęcono kilka paragrafów omawianego tu zbioru. Kanoników zobowiązano jedynie do odprawiania uroczystych nabożeństw w znaczniejsze święta, obecności na kapitułach generalnych oraz odprawiania egzekwii za zmarłych członków korporacji¹⁵. Statuty z 1495 r. zostały wydane prawdopodobnie po wizytacji kościoła kolegiackiego i jego kleru. W przedmowie do nich bowiem zaznaczono, że edycja niniejsza doszła do skutku za zgodą kapituły i specjalnego wysłannika metropolity, doktora dekretów Klemensa z Piotrkowa, archidiacona kaliskiego i kanonika gnieźnieńskiego¹⁶.

Następnej kodyfikacji statutów dla kanoników wieluńskich dokonał prymas Jan Łaski 22 VII 1525 r. podczas odbytej wraz z duchowieństwem kolegiaty kapituły generalnej. Uczestniczyli w niej nie tylko członkowie korporacji, ale i ich wikariusze. Statuty Jana Łaskiego były jeszcze skromniejsze niż jego poprzednika. Znalazły się tu postanowienia dyscyplinarne dotyczące zarówno kanoników, jak i wikariuszy. Zwrócono także uwagę na rolę scholarów w sprawowanej liturgii¹⁷.

Następne normy prawne, dotyczące wspólnoty kanonickiej z Wielunia, pochodziły już z kolejnego stulecia¹⁸. Kapituła kolegiacka w Sieradzu nie posiadała własnych statutów. Zachowała się jedynie księga z wpisami najważniejszych przywilejów dla kolegium sieradzkiego kanoników¹⁹.

Najobszerniejszym zbiorem statutów, jaki dotrwał do naszych czasów, a pochodził z archidiecezji gnieźnieńskiej, były przepisy dotyczące kanoników z Łowicza. Zostały one zatwierdzone przez korporację obradującą od 9 XII 1528 r. na kapitule generalnej²⁰. Co ciekawe, nie uzyskały one nigdy stosownego zatwierdzenia ze strony metropolity, choć późniejsi arcybiskupi żądali niejednokrotnie ich odpisów²¹. Nie wydaje się też zgodna z rzeczywistością teza Stanisława Librow-

¹⁵ Por. A. Radziwiński, *Uwagi*, s. 127, 131-134.

¹⁶ W. Patykiewicz, *Statuty*, s. 358.

¹⁷ Ibidem, s. 364-367.

¹⁸ Ibidem, s. 367-376.

¹⁹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Acta capitularia reverendorum canonicorum ecclesiae Sanctae Trinitatis Syradiensis*; por. W. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998, s. 114.

²⁰ *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, s. 70-85 (wstęp).

²¹ Ibidem, s. 61.

skiego, że „niniejszy zwód dość często powołuje się na poprzedni, kiedy zaleca prałatom i kanonikom, ażeby postępowali z miejscową, stabilizującą się już tradycją”²². Takie zwroty, jak występujący w pierwszym statucie: „*prout in antiqua temporibus observatum fuit*”, czy w kolejnym: „*antiquae consuetudini firmiter custoditae et observatae inhaerendo*” lub w szóstym paragrafie: „*antiquam consuetudinem renovando*”²³ wcale nie musiały sugerować, że wcześniej istniały jakieś spisane normy prawne. Wręcz przeciwnie: w świetle dokumentu erekcyjnego kapituła łowicka miała kierować się wszystkimi prawami obowiązującymi kanoników w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej²⁴. Ponadto akt ten był na tyle szczegółowy, że przez długie lata mógł być podstawą do rozstrzygania różnorodnych zagadnień związanych z codziennym funkcjonowaniem organizacji kanonickiej. Było to zresztą zjawisko znane w innych kapitułach.

Cały zbiór zawierał 60 kanonów, przy czym paragrafy 57-60 zostały dopisane w drugiej połowie XVI w. Poza tym był to zwód jednolity pod względem konstrukcji. Każdy statut został opatrzony odpowiednim nagłówkiem, odpowiadającym jego treści. Całość podzielono na sześć części:

I *Statuta generalia et varia* – pomieszczono tu statuty dotyczące głównie spraw ekonomicznych oraz dyscyplinarnych.

II *Statuta concernentia capitulum generale*.

III *Statuta concernentia receptionem dominorum in ecclesiam*.

IV *Statuta concernentia testamenta dominorum et annum gratiae*.

V *Statuta specialia* – dotyczyły między innymi wikariuszy, prokuratorów i kanoników nadliczbowych.

VI *Statuta posteriora* – zostały przyjęte po soborze trydenckim i dopisane do zbioru z 1528 r.

Łowiccy kanonicy korzystali z powyższego zbioru przynajmniej do 1619 r., kiedy to arcybiskup Wawrzyniec Gembicki wydał dekret re-

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 70-71, gdzie wydawca w przyp. 1. zanotował, że „zwroty te odwoływały się do miejscowych zwyczajów prawnych sprzed 1528 r.”

²⁴ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433-1938)*, Warszawa 1939, s. 560: „...*omnibus libertatibus, immunitatibus, privilegiis, gratiis, indultis, exemptionibus alisque iuribus potiatur et gaudet, quibus aliae nostrarum Provinciae et Diocesis Gnesnensis Ecclesiae collegiatae potiuntur et gaudent*”.

formacyjny dla kolegiaty²⁵. Jak już wspomniano, statuty z 1528 r. były wzorem dla innych kapituł archidiecezji.

Kapituła prowadziła także księgi akt czynności. Jednakże pierwsze tomy, zawierające zapiski z lat 1433-1612 zaginęły. Wspominają o ich istnieniu akta wizytacyjne z XVIII w. Podobnie na podstawie XVIII-wiecznego indeksu ksiąg czynności znane są nagłówki mówiące o treści podejmowanych uchwał na posiedzeniach odbytych w latach 1525-1550²⁶. Ich wybór znajduje się również w publikacji Stanisława Librowskiego²⁷.

Pozostałe kapituły kolegiackie archidiecezji gnieźnieńskiej (w Gnieźnie, Kaliszu, Kurzelowie i Uniejowie) nie wytworzyły w okresie średniowiecza własnych statutów, a przynajmniej nic o tym dzisiaj nie wiadomo. Pierwsze tego rodzaju normy dla kanoników kurzelowskich znane są dopiero z przełomu XVI i XVII w.²⁸, zaś dla uniejowskich z 1743 r.²⁹ Dla korporacji kanoników w Łasku wiążąca była ordynacja prymasa Mikołaja Drzewickiego z 1533 r.³⁰

W diecezji krakowskiej jednym z bogatszych archiwów kolegiackich, jakie przetrwało, są dokumenty kolegiaty św. Floriana na Kleparzu. Dziś zbiory te są rozproszone po rozmaitych archiwach i bibliotekach krakowskich, a niektóre dokumenty zostały wydrukowane w kodeksie dyplomatycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zachowała się więc między innymi księga statutów z 1518 r., metryka kapitułna oraz *liber retaxationum*³¹. Jednym z ważniejszych pomników ustawodaw-

²⁵ *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*, s. 108-121 (wstęp).

²⁶ Ibidem, s. 208-209.

²⁷ Ibidem, s. 211-215.

²⁸ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, Marianówka 1932, s. 120 i n.

²⁹ *Statuta ecclesiae collegiatae Unietowiensis*, wyd. S. Chodyński, „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis”, 23: 1907, s. 138-144; por. A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005, s. 41-56.

³⁰ Archiwum. Archidiecezjalne w Łodzi, *Liber privilegiorum collegiatae Lascensis ab anno 1366 ad annum 1672*, k. 46-52. Por.: S. Građ, *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, „Studia z historii Kościoła w Polsce”, 5: 1979, s. 257; A. Otręba, *Dzieje niższych kolegiów duchownych przy kolegiacie w Łasku*, ibidem, 2: 1973, s. 324-325.

³¹ Z. Sidorowicz, *Z dokumentów kościoła i kolegiaty św. Floriana w Krakowie*, „Nasza Przeszłość”, t. 10:1959, s. 410. Wbrew przypuszczeniom autorki, że niewielki kodeks, w którym wpisano statuty i inne dokumenty (np. spisy anniwarsarzy), zaginął

stwa kolegiackiego był statut nadany kapitule św. Floriana przez biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca 5 V 1422 r. Członkami kapituły w większości byli wykładowcy uniwersytecy. Biorąc pod uwagę wzgląd na ich obowiązki akademickie, ordynariusz krakowski służbę liturgiczną oraz duszpasterstwo scedował na wikariuszy, zastrzegając obowiązek utrzymania ich przez kanoników. Dlatego też statut z 1422 r. głównie dotyczył wikariuszy, choć był adresowany do korporacji kanonickiej. Zawierał także rotę przysięgi składaną przez nowego kanonika podczas przyjmowania do kapituły³². Na statuty wspólnoty św. Floriana powoływały się później i inne korporacje kanoników świeckich inkorporowane do Akademii Krakowskiej.

Statuty z 11 III 1518 r. zostały uchwalone na posiedzeniu kapituły. Składały się z ośmiu krótkich paragrafów. Znalazły się tu przepisy dotyczące kapalii, metryki kapitulnej, przechowywania dokumentów, pieczęci oraz pieniędzy kapituły, a także obowiązków prokuratora³³. Księga, do której wpisano powyższe statuty, rozpoczyna się rotą przysięgi kapitulnej, a po przepisach dotyczących kanoników następują statuty i przysięga wikariuszy. Następnie spisano dobra należące do kapituły oraz dziesięciny z wyodrębnieniem tych, które stanowiły uposażenie inkorporowanych do kleparskiej kolegiaty kancelarii łączycyckiej, sieradzkiej i poznańskiej. Następną pozycję stanowią spisy anniwersarzy, po których następowały wpisy testamentów z drugiej połowy XVI w. oraz inwentarz skarbcza kościoła św. Floriana z 1519 r.³⁴ Przy końcu księgi zamieszczono jeszcze jedno statuty wikariuszy, których kolegium zwano w rękopisie *capitulum minori*³⁵.

Znacznie skromniejsze jeśli chodzi o treść były statuty wydane przez biskupa Piotra Wysza dla kapituły wiślickiej. Są to najstarsze znane ustawy korporacji kanonickiej diecezji krakowskiej, pochodzą

podczas wojny, jest on obecnie przechowywany w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej.

³² *Codex Diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, t. 1, wyd. Ż. Pauli, Kraków 1870, nr 69.

³³ Z. Sidorowicz, *Z dokumentów*, s. 413-415 (ze wstępu), 424-426 (tekst źródłowy).

³⁴ Inwentarz opublikowała Z. Sidorowicz, ibidem, s. 427-429.

³⁵ Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, *Anno 1407 Ordinatio Benefitorum Eccl. St. Floriani*.

bowiem z 14 IX 1401 r.³⁶ Poruszały sprawy związane z liturgią, fabryką kościoła i kapitułami generalnymi. Ostatnie postanowienie odnosiło się do wikariuszy kanoników. Dla nich też wydano osobne statuty w 1442 r., które koncentrowały się głównie na obowiązkach związanych z *officium divinum*³⁷. Rok później w dzień Wniebowzięcia NMP (15 VIII) kapituła uchwaliła samodzielnie statuty, które regulowały przede wszystkim kwestie związane z przyjmowaniem nowych kanoników, ich strojem i celebrowaniem przez nich nabożeństw oraz kapituł generalnych. Problemów ekonomicznych dotyczyły jedynie postanowienia związane z prokuratorem wspólnoty³⁸.

Kapituła wiślicka prowadziła zachowany do dziś kopiarz, w którym umieszczano dokumenty dotyczące uposażenia korporacji, z których ostatni wpisano w 1550 r. Inne księgi archiwalne, które dotrwały do naszych czasów, pochodzą z końca XVI w.³⁹

Kapituły kolegiackie z Tarnowa, Nowego Sącza, Wojnicza, Wszystkich Świętych w Krakowie, Bobowej oraz św. Anny w Krakowie opierały swe funkcjonowanie przede wszystkim na dokumentach erekcyjnych. Było to dla nich pierwszorzędne źródło prawne, często zawierające bardzo szczegółowe przepisy w przedmiocie organizacji wszystkich kolegiów duchowieństwa przy danym kościele, a nawet służby kościelnej i wityrków. O ile na przykład akt wydany w 1529 r., powołujący do życia wspólnotę kanoniczną w Bobowej, koncentrował się przede wszystkim na zagadnieniach liturgicznych⁴⁰, to wcześniejszy dokument dla kanoników nowosądeckich z 1448 r., wymieniając wszystkie grupy kleru pracujące przy kolegiacie, omawiał pokrótce ich obowiązki, a bardzo dokładnie opisywał uposażenie nie tylko ka-

³⁶ *Formulae ad ius canonicum spectantes ex actis Petri Wyszy episcopi Cracoviensis (1392-1412), maxima parte depromptae*, wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności”, t. 5, Kraków 1889, nr 47, s. 301-302.

³⁷ Biblioteka Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1235, k. 153v-165; M. Bilaska-Ciećwierz, *Statuty wikariuszy kolegiaty wiślickiej z 1442 roku*, „Roczniki Historyczne”, 72:2006, s. 115-126.

³⁸ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1973, nr 447; por. B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, Kraków 2000, s. 103-104 (omówienie statutów z 1443 r.).

³⁹ B. Kumor, *Kopiarz kolegiaty Narodzenia NMP w Wiślicy*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 10: 1965, s. 207-222.

⁴⁰ *Erekcja kolegiaty i kapituły pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Bobowej*, wyd. B. Kumor, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 11: 1965, s. 295-311.

pituly kanoniczkiej, lecz również grona wikariuszy, pełniących zarazem rolę mansjonarzy, którzy zostali wtłoczeni w ramy wspólnoty przestrzegającej zasad podobnych w pewnej mierze do przepisów *vitae communis* (wspólny stół, wspólny dom, wspólne śpiewanie godzin kanonicznych)⁴¹. Z czasem zaszła potrzeba reformy tych korporacji w duchu soboru trydenckiego. Dlatego też prócz ordynacji biskupich powstawały całe zbiory statutów. Znamy tego rodzaju akty na przykład dla kapituły w Wojniczu. W 1725 r. wydał je biskup Konstanty Szaniawski, choć pierwsze pojedyncze statuty pojawiły się już w 1664 r.⁴² Nic nie wiadomo o średniowiecznym ustawodawstwie pozostałych kapituł kolegiackich diecezji krakowskiej powstałych jeszcze w XII w. (Kielce, Sandomierz, Opatów, Skalbmierz, św. Michała oraz św. Andrzeja w Krakowie). Pożary nawiedzające kolegiaty niszczyły również ich archiwa. Możliwe również, że mniejsze kapituły, w których nie przestrzegano zbyt rygorystycznie zasady rezydencji, a co za tym idzie nie prowadzono życia wspólnego, nie miały potrzeby tworzenia tego typu ustaw. Dopiero z XVI i kolejnych stuleci pochodzą zachowane statuty, powstałe być może na fali reform w Kościele powszechnym⁴³.

Liczne statuty kapituł kolegiackich zachowały się dla korporacji śląskich. Gdy w 1810 r. przeprowadzono sekularyzację klasztorów i kolegiat diecezji wrocławskiej ich archiwa trafiły w całości do Archiwum Prowincjonalnego we Wrocławiu, zaś zbiory biblioteczne zostały prze-

⁴¹ J. Długosz, *Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis*, t. 1, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863, s. 565-574.

⁴² J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465-1786*, Lublin 1962, s. 207 i n.

⁴³ J. Gajkowski, *Ustawy kapituły kolegiackiej i katedralnej sandomierskiej*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 6: 1913, s. 277 (10 IX 1629 r.); B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, Kraków 2000, s. 205 (12 XI 1562 r., Opatów); s. 184 (1571 r., Skalbmierz); J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w pińczowskim, skalbmierskim i wiślickim*, Marianówka 1927, s. 391, 401 (1560 r., Skalbmierz). J. Fijałek w *Bibliografii ustawodawstwa kapitułowego w Polsce* wspominał o istnieniu statutów kapituły kieleckiej, wydanych przez biskupa Jana Konarskiego 30 VIII 1523 r. i późniejszych do 1531 r. Miały być one przechowywane w Bibliotece Krasińskich w Warszawie (*Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej*, s. CCXIX), lecz w czasie drugiej wojny światowej spłonęły (W. Kamiński, *Straty Biblioteki Ordynacji Krasińskich w zakresie zbiorów rękopiśmiennych*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3, Warszawa 1955, s. 161).

kazane biblioteki uniwersyteckiej. Niestety pod koniec drugiej wojny światowej Niemcy wywieźli część archiwaliów w głąb Rzeszy. Z Niemieckiej Republiki Demokratycznej powróciły dopiero w 1981 r., ale nie w całości. Do dziś nie ustalono, co stało się z wieloma dokumentami i księgami pochodzącymi także z dawnych zbiorów kolegiackich⁴⁴.

Najstarszym zachowanym statutem w całej prowincji gnieźnieńskiej, jaki udało się odnaleźć, był dokument przechowywany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, a wydany przez biskupa Henryka z Wierzbna 13 VI 1306 r. dla kanoników opolskich⁴⁵. Biskup poruszał tutaj kwestie przechowywania pieczęci kapitułnej, terminu obrad kapituły, obowiązku rezydencji oraz stroju chórowego. Nad majątkiem kapituły powinien być czuwać prokurator. Mimo iż wystawca zwracał się do kanoników, to w dokumencie znalazły się przepisy dotyczące wikariuszy i świątników. Tym ostatnim ordynariusz wrocławski zapisał dziesięcinę z wsi należącej do *mensa episcopalis*⁴⁶.

Następne statuty korporacji opolskiej zachowały się również w postaci oryginalnych dokumentów i nie zostały dotychczas opublikowane w wydawnictwach źródłowych. Biskup Przeclaw z Pogorzeli wydał 7 V 1360 r. statut dotyczący prokuratorów i dysponowania prebendami⁴⁷. 29 X 1366 r. zaś tenże biskup zatwierdził przepis uchwalony już samodzielnie przez kapitułę, który odnosił się do dóbr pozostawionych przez zmarłych kanoników, altarystów i wikariuszy⁴⁸. Kolejne statuty, wydane 5 V 1397 r., zaaprobował biskup Waclaw 13 V tego roku. Kapituła prawie w całości poświęciła je wikariuszom i liturgii sprawowanej podczas głównych zebrań korporacji. Co ciekawe, wikariusze i altaryści są traktowani jako ogniwo jednej wspólnoty wraz z kanonikami. Na równi z nimi musieli brać udział w części liturgicznej kapituły generalnej i tak samo ponosili odpowiedzialność za nieobecność w kolegiacie podczas obrad kapi-

⁴⁴ R. Stelmach, *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barcia, Katowice 2000, s. 171-172.

⁴⁵ Statuty opolskie krótko omówił J. Heye, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, t. 2, Wrocław 1864, s. 827-831.

⁴⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej APW), Rep. 107, sygn. 5.

⁴⁷ Ibidem, sygn. 19.

⁴⁸ Ibidem, sygn. 22. Przy dokumencie tym zachowała się pierwsza znana pieczęć kapituły.

tuly⁴⁹. 15 V 1401 r. biskup Waclaw zatwierdził jeszcze jeden statut, który kapituła uchwaliła 4 V, dotyczący kapaliów⁵⁰.

W przypadku uchwał kapituły opolskiej z lat 1397 i 1401 powtarzał się pewien schemat. Najpierw na kapitule generalnej kanonicy uchwalali jakieś nowe normy, następnie redagowali list do zwierzchnika diecezji z prośbą o zatwierdzenie nowych przepisów. Biskup natomiast, zatwierdziwszy dany statut, transumował w całości jego treść w swoim dokumencie confirmacyjnym. W ten sposób dotrwały w postaci dwóch jednobrzmiących dokumentów statuty z 1397 i 1401 r. (ich brzmienie jest identyczne jeśli chodzi o treści statutowe, nie zaś protokół i eschatokół dokumentów).

Na kapitule generalnej 4 V 1423 r. kanonicy opolscy postanowili zebrać dotychczasowe statuty i zrehabilitować nowy zbiór⁵¹. Kodyfikacja została ukończona prawdopodobnie rok później, lecz nie zachowała się. Prócz statutów, członkowie kapituły opolskiej postępowali według spisanych zwyczajów i zarządzeń (*consuetudines et ordinationes*)⁵².

Pierwszymi statutami, jakimi kierowała się kapituła kolegiacka w Głogowie, były przepisy wydane dla wrocławskiego kościoła katedralnego przez Henryka z Wierzbna 1 IX 1316 r. Ich moc prawna została rozciągnięta na wszystkie kościoły kanonickie diecezji. Sam tekst statutów zachował się w odpisie sporządzonym właśnie dla korporacji głogowskiej. Prócz postanowień dyscyplinarnych znalazły się tu także takie, które nakazywały każdemu członkowi kapituły spisywać jego dobra i płynące z nich dochody, uiszczać opłaty z tytułu objętej w posiadanie kurii oraz zakazywały wydzierżawiania laikom dóbr należących do kapituły⁵³. Chodziło więc przede wszystkim o zachowanie integralności majątku kościelnego.

Na kapitule generalnej 16 VIII 1370 r. podjęto decyzję o oddawaniu przez kanoników prokuratorowi pewnej ilości zboża z przeznacze-

⁴⁹ Ibidem, sygn. 44, 45.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 53, 54.

⁵¹ Ibidem, sygn. 114.

⁵² R. Nieszwiec, *Z dziejów kapituły kolegiackiej w Opolu do końca XV wieku*, w: *Milenium Kościoła na Śląsku*, red. J. Kopic, Opole 2000, s. 80-81.

⁵³ *Zwei Synoden des Bischofs Heinrich von Würben*, wyd. W. Wattenbach, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“, 4: 1862, s. 273-277; por. H. Gerlic, *Kapituła głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, Gliwice 1993, s. 35-36.

niem na refekcje. Statut został zatwierdzony przez biskupa Przeclawa 2 IX 1370 r.⁵⁴, a 4 VII 1422 r. także przez biskupa Konrada⁵⁵. 16 VIII 1371 r. kapituła zdecydowała o podniesieniu opłaty przy obejmowaniu kurii kanonickich. W kilka dni później, 28 VIII 1371 r., uchwała ta została zatwierdzona przez biskupa Przeclawa⁵⁶. Biskup Waclaw natomiast 31 X 1386 r. wydał ordynację, która miała bronić kapitułę głogowską przed osobami działającymi na jej szkodę⁵⁷.

Bardziej szczegółowy był zbiór statutów, który kapituła zatwierdziła na posiedzeniu korporacji, mającym miejsce po święcie Wniebowzięcia NMP (15 VIII) 1403 r. Biskup Waclaw zatwierdził je dopiero dwa lata później; 20 XI 1405 r. Kodyfikacja składała się z trzynastu paragrafów i zawierała rozstrzygnięcia we wszystkich kluczowych sprawach dla życia duchownych skupionych przy kolegiacie, takich jak sposób odprawiania kapituł generalnych, podział beneficjów i refekcji, kapalia i strój chórowy, przepisy liturgiczne i dotyczące pogrzebu duchownych, a także o prokuratorach. Osobny punkt mówił o mansjonarii, czego dotąd nie ujmowano w statutach wydawanych dla kapituł⁵⁸.

Kapituła św. Krzyża we Wrocławiu w ciągu XIV i XV w. uchwalala samodzielnie statuty, które następnie zatwierdzili biskupi Przeclaw z Pogorzeli, Waclaw, książę legnicki, oraz Konrad z Oleśnicy⁵⁹. Najbardziej wyczerpująca była kodyfikacja z 1347 r. Znalazły się tu przepisy o fabryce kościoła i prokuratorach, kapitułach generalnych i modlitwach za zmarłych członków wspólnoty, o przyjmowaniu do kapituły nowych kanoników i o kapaliach, a także poruszano kwestie domów kanoników i pieczęci korporacji⁶⁰. Uzupełnieniem tego zbioru były statuty z 4 II 1354 r., zatwierdzone przez biskupa Przeclawa, który transumował je w swym dokumencie w całości⁶¹. Zwrócono tym razem uwagę przede wszystkim na wikariuszy. Kanonikom więc pozwolono usuwać

⁵⁴ APW, Rep. 76, sygn. 79; H. Gerlic, *Kapituła*, s. 36, przyp. 15.

⁵⁵ APW, Rep. 76, sygn. 196; H. Gerlic, *Kapituła*, s. 36, przyp. 15.

⁵⁶ APW, Rep. 76, sygn. 81; H. Gerlic, *Kapituła*, s. 37.

⁵⁷ APW, Rep. 76, sygn. 103; H. Gerlic, *Kapituła*, s. 37.

⁵⁸ J. Heyne, *Dokumentirte*, t. 2, s. 646-653; por. H. Gerlic, *Kapituła*, s. 36-38.

⁵⁹ Por. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. IV a. 1. (*Statuta Ecclesiae Sanctae Crucis Wratislaviensis* – z lat 1347-1430).

⁶⁰ J. Heyne, *Dokumentirte*, t. 2, s. 613-622.

⁶¹ Ibidem, t. 1, s. 564-566 (całość); t. 2, s. 622-623 (tylko postanowienia statutów bez formuł wstępnych i końcowych dokumentu).

z urzędu kapłana, który okazałby się niegodny (mogło to dotyczyć zarówno złego zachowania wikariusza, niewypelnienia powierzonych mu obowiązków, czy też nieposiadania odpowiednich święceń). Poza tym statuty poruszały zagadnienie sekretu obrad kapituły, a w kwestiach liturgicznych omawiały sposób celebrowania wspomnień św. Heleny i św. Stanisława.

Prócz statutów kapituła św. Krzyża rządziła się także pewnymi zwyczajami (*consuetudines*). Dopelniały one treści zawarte w dokumentach biskupich. Były tu więc na przykład przepisy mówiące o podziale refekcji, o czym nie informowały statuty. Trudno stwierdzić, kiedy zwyczaje zostały zebrane w jednolity zbiór. Jeden z punktów dotyczący wikariuszy powołuje się na potwierdzenie biskupa Waclawa z 22 X 1384 r., ale już w następnym jest mowa o uchwale kapituły generalnej z 1401 r., a nie jest to ostatni paragraf⁶².

Na kapitule odbywającej się po święcie Oczyszczenia NMP (2 II) 1401 r. ustalono także, że w wypadku, gdy do objęcia jednej prebendy pretenduje kilku duchownych, należy odwołać się do Kurii rzymskiej. Przepisy dyscyplinarne uchwalone na tym zebraniu dotyczyły kolejności zasiadania kanoników w chórze, w czasie procesji oraz na kapitulach⁶³.

Ostatni z zachowanych statutów korporacji świętokrzyskiej we Wrocławiu pochodził z 1430 r. 14 XI biskup Konrad zatwierdził postanowienie kapituły w przedmiocie kapalii oraz potwierdził wszystkie dotychczasowe prawa tejże wspólnoty⁶⁴.

Jak widać z powyższego zestawienia, twórcami wszystkich statutów byli sami kanonicy. Biskupi jedynie zatwierdzali uchwalone przez kapitułę św. Krzyża normy. Najstarszy zbiór potwierdzony, przez Przeclawa z Pogorzeli, był później jedynie modyfikowany i uzupełniany. Nowej kodyfikacji doczekała się kapituła dopiero w 1707 r.⁶⁵

Podobnie kanonicy z Głogówka byli autorami ustaw, które następnie zaaprobował biskup Waclaw w 1391 r.⁶⁶ Była to kodyfikacja trak-

⁶² Ibidem, t. 2, s. 625.

⁶³ Ibidem, t. 2, s. 626-627.

⁶⁴ Ibidem, t. 2, s. 627.

⁶⁵ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. IV a. 1a. (*Statuta Reverendissimi ac Illustrissimi Capituli Ecclesiae S. Crucis Wratislaviae*).

⁶⁶ *Die Inventare der nitchstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neustadt*, wyd. E. Graber, w: *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 33, Wrocław 1928, nr 9. Por. E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, Opole 2005,

tująca o wszystkich podstawowych aspektach życia kanonickiego. Poruszano tu kwestie zarówno związane z wewnętrzną organizacją wspólnoty kanoników, jak i zarządu ich majątkiem. Jeden z punktów mówił również o wikariuszach. Księga, w której zachowały się odpisy aktu fundacyjnego kapituły w Głogówku oraz jej statuty, zawiera także metrykę z wpisami od XV do XVII w.⁶⁷

W roku 1391 biskup Waclaw z Legnicy usankejonował statuty kanoników otmuchowskich, które pozostają do dziś w rękopisie. Zostały one poświęcone kapitułom generalnym, *annus gratiae*, egzekwiom, refekcjom, kapaliom, kuriom, pieczęci korporacji, prokuratorowi, strojowi duchownych oraz zakazywały rozpowszechniania treści obrad kapituły. Szczególnie zwracały uwagę na opłaty składane przez nowego członka wspólnoty podczas recepcji. Musiał on bowiem złożyć pieniężną ofiarę na rzecz każdego prałata i kanonika oraz wikariuszy, wicedziekana, subkustosza, rektora szkoły, notariusza kapituły, organistę i zakrystiana. Były to *vinales*, znane już ze statutów głogóweckich. Prócz tego przy recepcji płacono prokuratorowi kapalia, które były znacznie większą sumą od wymienionych wyżej opłat na rzecz duchownych kolegiaty, oraz taksę za otrzymaną kurię kanonicką. Przy tym w ciągu pierwszego roku zasiadania w kapitule przysługiwało nowemu kanonikowi prawo tylko do połowy dochodów z prebendy z tytułu *annus gratiae*. Statuty wymieniały także inne grupy kleru prócz kanoników, które pełniły obowiązki przy kolegiacie. Byli to wikariusze, altaryści i mansjonarze, nie precyzowano jednak powinności tych duchownych⁶⁸. Biskup Waclaw zatwierdził statuty kapituły otmuchowskiej 8 VIII 1392 r.⁶⁹

W następnych latach kapituła modyfikowała swe statuty, wydając różnego rodzaju uchwały na posiedzeniach korporacji. Zazwyczaj uściślały one dawną kodyfikację. W 1421 r. na przykład określono karę, jaką poniesie kanonik, który upowszechniałby przebieg obrad kapituły – zakaz wchodzenia do kościoła kolegiackiego i odebranie refekcji⁷⁰. W zbiorze z 1391 r. nie był bowiem zakaz ten obwarowany

s. 28; A. Weltzel, *Das Kollegiatstift zum hl. Bartholomäus in Ober-Glogau*, „Zeitschrift für Geschichte Schlesiens“, 30:1896, s. 171.

⁶⁷ APW, Rep. 135, sygn. 379, s. 24 i n.

⁶⁸ Ibidem, Rep. 102, sygn. 98; Rep. 135, sygn. 397, s. 11-16.

⁶⁹ Ibidem, Rep. 102, sygn. 102; por. E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy*, Opole 2004, s. 123-124.

⁷⁰ APW, Rep. 135, sygn. 397, s. 16.

jakąkolwiek sankcją. Następnej większej kodyfikacji dokonał dopiero w 1540 r. biskup Baltazar, zatwierdzając jednocześnie wszystkie dotychczasowe przywileje kapituły⁷¹.

Po 1577 r. kanonicy zebrali dotychczasowe statuty (*statuta*), zwyczajy (*consuetudines*) oraz przepisy (*ordo*) dotyczące obowiązków prepozyta, dziekana, wicedziekana, subkustosza, zakrystiana i rektora szkoły. W kompilacji tej znalazły się zmodyfikowane w niewielkim stopniu statuty z 1391 i 1540 r., a także co bardziej istotne, nie znane dziś z innych źródeł (przede wszystkim z zaginionych *acta actorum*), uchwały powstałe na posiedzeniach generalnych wspólnoty. Wydał je przed 1939 r. Richard Völkel, lecz z niewiadomych względów pominął *onera vicedecani, succustodis, aeditus*⁷².

Nic nie wiadomo o statutach pozostałych kapituł kolegiackich diecezji wrocławskiej (św. Idziego we Wrocławiu, w Brzegu, Legnicy i w Niemodlinie). Jedyne korporacja raciborska posiadała zbiór statutów z 1418 r., a więc uchwalony wkrótce po jej przenosinach z zamku do kościoła parafialnego w Raciborzu. Niestety kodyfikacja ta przechowywana do 1939 r. w Archiwum Państwowym we Wrocławiu nie przetrwała zawieruchy wojennej⁷³. Warto natomiast zwrócić uwagę, że zbiory zachowanych przepisów kapituł śląskich były od siebie zależne – zawierały mnóstwo identycznych w treści i stylu sformułowań, dotyczących podstawowych kwestii organizacyjnych. W XIV w. prawodawcami dla kapituł śląskich byli biskupi Henryk z Wierzbna i Przeclaw z Pogorzeli. W następnym stuleciu zaś inicjatywę przejmują same kolegia kanonickie, które jedynie przesyłają swemu zwierzchnikowi do zatwierdzenia statuty przez siebie uchwalone. Biskup Waclaw dokonywał konfirmacji tych zbiorów, nie robiąc w nich właściwie żadnych zmian. Kolejni purpuraci na wrocławskiej stolicy biskupiej nie ingerowali, jak się wydaje, w prawodawstwo kapituł kolegiackich. Wyjąt-

⁷¹ Ibidem, Rep. 102, sygn. 1096; Rep. 135, sygn. 397, s. 23-24.

⁷² Ibidem, Rep. 135, sygn. 397, s. 29-46; R. V ö l k e r, *Die persönliche Zusammensetzung des Neisser Kollegiatkapitels während seiner Residenz in der Altstadt Neisse 1477-1650 an der Kollegiatkirche ss. Johannes Ev. und Nicolaus*, Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomatie in Neisse, 42: 1935-1938, s. 222-234.

⁷³ E. W ó ł k i e w i c z (*Kapituła kolegiacka św. Mikołaja*, s. 123, przyp. 3) błędnie informuje, że zachował się dokument z 1418 r. (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 111, sygn. 37). Choć widnieje on w repertorium Archiwum Państwowego we Wrocławiu, to z dopiskiem „zaginiony”.

kiem był biskup Konrad, który wraz z kapitułą świętokrzyską we Wrocławiu wydał dla niej statut w 1430 r.⁷⁴ Nastąpił więc okres, w którym kanonicy sami na kapitułach generalnych podejmowali decyzje o zmianie i uwspółcześnieniu obowiązujących ich norm prawnych. Stąd też ciekawego materiału do badań dostarczyłyby metryki kapitułne. Kodyfikacje pochodzące z początku XV w. były mimo różnych zmian bardzo trwale, skoro jeszcze w drugiej połowie XVI w. wykorzystywano je, wpisując niemal *in extenso* do nowych statutów.

Ustawy kapituł diecezji poznańskiej z okresu średniowiecza zachowały się tylko dla korporacji z Środy i Warszawy. Pozostałe kapituły erygowane pod koniec XV w. lub w pierwszej połowie następnego stulecia postępowały według norm zawartych w dokumentach fundacyjnych i przede wszystkim naśladowały kanoników katedralnych.

Statuty kapituły z Środy nie budziły jak dotąd zainteresowania badaczy. Zostały one wydane przez biskupa Stanisława Ciołka na prośbę kapituły 22 X 1436 r.⁷⁵ Uzupełniały wcześniejszy akt erekcyjny z 13 XI 1423 r., który zawierał także pewne normy postępowania kanoników w czasie sprawowania liturgii oraz określał obowiązki poszczególnych prałatów i rektora szkoły. Jednakże koncentrował się głównie na uposażeniu nowej korporacji⁷⁶. Stąd też zapewne zrodziła się potrzeba uściślenia pewnych zwyczajów, szczególnie w zakresie przyjmowania nowych członków do wspólnoty oraz rozdawnictwa dystrybucji codziennych, jak i stroju chórowego czy kolejności zasiadania w chórze. Kodyfikacja Stanisława Ciołka była mimo wszystko dość pobieżna. Co ciekawe, w żadnym punkcie nie wspomniano o wikariuszach kolegiaty, choć już w dokumencie erekcyjnym ustanowiono fundusz na ich rzecz.

Najpełniejszą kodyfikacją statutów korporacji kolegiackiej były z pewnością ustawy kapituły warszawskiej. Zostały one wydane przez biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego 25 XII 1517 r.⁷⁷ Bazowały zapewne na wcześniejszych zwyczajach, z których nieliczne można

⁷⁴ J. H e y n e, *Dokumentirte*, t. 2, s. 627.

⁷⁵ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 10, wyd. A. Gąsiorowski i in., Warszawa 1993, nr 1412.

⁷⁶ Ibidem, t. 8, nr 978.

⁷⁷ *Statuta capitulorum*, s. 451-530.

odnaleźć w metryce kapitulnej⁷⁸. Jednakże nie odpowiadały one już ówczesnym wymogom. Poza tym kapituła św. Jana była zbyt mocno związana z ksiądzami mazowieckimi, co nie było z korzyścią dla biskupów poznańskich. Dlatego też zlecono spisanie wszystkich ustaw dotyczących postępowania kanoników warszawskich w jeden zbiór. Właściwym autorem, który dokonał nowej redakcji statutów, był doktor dekretów Stanisław ze Strzelec, kanonik poznański, wrocławski, płocki i warszawski. On również był twórcą kodyfikacji wrocławskiej z 1500 r., a pracując nad statutami kapituły warszawskiej oparł się przede wszystkim na zbiorze norm dotyczącym korporacji katedralnej z Poznania. Dlatego też jego obszerna kodyfikacja (89 punktów) zawiera nawet niektóre identyczne w treści sformułowania z poznańską. Statuty z 1517 r. charakteryzowały się dużym stopniem szczegółowości poszczególnych rozwiązań prawnych. Najwięcej miejsca poświęcano sprawom majątkowym, nie zapominając jednocześnie o liturgii – najważniejszym celu istnienia korporacji kanonickich. Zbiór Stanisława ze Strzelec ulegał późniejszym modyfikacjom poprzez uchwalanie poszczególnych statutów na kapitulach generalnych oraz był przystosowywany do zmieniających się stosunków kościelnych przez kolejnych biskupów poznańskich, wydających ordynacje dla kanoników warszawskich⁷⁹.

Nic nie wiadomo o statutach pozostałych kapitul diecezji poznańskiej. Kanonicy wzorowali się oczywiście przede wszystkim na ustawodawstwie korporacji katedralnej, a pierwszym aktem ustawodawczym był dla nich dokument erygujący daną wspólnotę, który zazwyczaj zawierał podstawowe informacje dotyczące funkcjonowania kolegium kanoników.

Z terenu diecezji wrocławskiej dotrwały statuty korporacji kruszwickiej. Były one kodyfikacją współczesną warszawskiej, uchwaloną na kapitule generalnej trwającej pod przewodnictwem biskupa wrocławskiego Michała Drzewickiego od 28 VI do 1 VII 1516 r.⁸⁰ Powodem

wydania statutów było zaniedbywanie przez kanoników obowiązków liturgicznych i nierezydowanie przy kolegiacie, które to wykroczenia stwierdził ordynariusz podczas wizytacji kościoła św. Piotra. Zbiór statutów kapitulnych miał formę instrumentu notarialnego, opatrzonego pieczęciami biskupa i kapituły. Zaczynał się od listu promulgacyjnego ordynariusza Drzewickiego, z którego wynikało, że wcześniejsze statuty kolegiaty kruszwickiej już w 1516 r. nie były znane. Dla poprawy funkcjonowania korporacji kanonickiej i jej rozwoju biskup polecił przygotować projekt statutów dla kolegiaty św. Piotra archidiakonowi wrocławskiemu i jednocześnie kanonikowi kruszwickiemu Janowi Parzniewskiemu.

Jego koncepcja została następnie przedyskutowana na wspomnianym posiedzeniu generalnym, podczas którego statuty zostały zatwierdzone przez kapitułę. Po liście biskupim następowała w zbiorze formuła przysięgi i kolejnych dwadzieścia statutów. Zbiór kruszwicki wykazuje pewne podobieństwa ze statutami kapituły katedralnej wrocławskiej, pochodzącymi z roku 1500. W porównaniu z nimi są jednak uchwały kruszwickie o wiele bardziej ogólnikowe, co jak zauważył Władysław Abraham wynikało z ostatniej roli, jaką odgrywała korporacja z Kruszwicy. Pod względem prawniczym statuty kapituły kruszwickiej charakteryzowały się niewątpliwą zwięzłością i jasnością sformułowań, czym różniły się od rozwlekłego stylu zwodu wrocławskiego⁸¹.

Kolejne statuty kapituły św. Piotra uchwalala podczas dorocznych posiedzeń generalnych i wpisywała w *acta actorum*. Tym samym praktyka życia weryfikowała postanowienia biskupa Drzewickiego⁸². Po soborze trydenckim pojawiły się liczne ordynacje biskupie dla kapituły kruszwickiej, a w 1673 r. biskup Kazimierz Florian Czartoryski aprobował nowe statuty⁸³.

Również kapituła wolska miała spisane statuty, lecz był to zbiór bardzo późny, bo pochodzący z połowy XVI w., a ułożony przez

⁷⁸ *Acta ecclesiae collegiatae Varsoviensis*, wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności”, t. 6, Kraków 1897, s. 1-90.

⁷⁹ A. Radziwiński, *Uwagi*, s. 127, 136-137; L. Królik, *Statuty kapituły kolegiackiej w Warszawie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 75: 1985, nr 1-2, s. 43-48; *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej*, s. CCVI-CCXIV.

⁸⁰ W. Abraham, *Statuty kapituły w Kruszwicy*, wyd. J. Sawicki, „Polonia Sacra”, 8: 1956, z. 3/4, s. 281-287.

⁸¹ A. Radziwiński, *Uwagi*, s. 127, 134-136; K. Kalinowska, *Kapituła kolegiacka św. Piotra w Kruszwicy w świetle XVI-wiecznych statutów*, „Ateneum Kapłańskie”, 131: 1997, z. 1, s. 97-109; H. Rybus, *Kolegiata w Kruszwicy w latach 1514-1531*, „Studia Theologica Varsoviensia”, 8: 1970, nr 2, s. 119-157; W. Abraham, *Statuty kapituły w Kruszwicy*, s. 266-270 (wstęp).

⁸² Ibidem, s. 288-291; H. Rybus, *Kolegiata w Kruszwicy*, s. 129-131.

⁸³ W. Abraham, *Statuty kapituły w Kruszwicy*, s. 274-278.

pierwszego prepozyta tejże korporacji Stanisława Dąbrowskiego. Zamieszczono w nim postanowienia dotyczące także wikariuszy, a rozwiązania prawne wzorowano na organizacji kapituł katedralnych zarówno z Gniezna, jak i Włocławka⁸⁴.

W diecezji płockiej w XV w. funkcjonowały tylko dwie kolegiaty – św. Michała w Płocku i NMP w Pułtuskach. Statutami natomiast rządziła się korporacja pułtuska. Jednakże przez wiele lat kanonicy nie posiadali jednolitej kodyfikacji swych praw i obowiązków, a poszczególne dekryty były wpisywane do metryki kapituły. Pierwsza chronologicznie księga akt zachowała się z lat 1482-1666. Nie jest to jednak oryginalna metryka, lecz sporządzony w 1726 r. odpis. Metryka bowiem była tak zniszczona, że kanonik honorowy kapituły pułtuskiej Karol Kreny, kapelan biskupa płockiego Andrzeja Załuskiego, przepisał ją, a oryginał z czasem zaginął. Kopiarz sporządzony przez Karola Kreny zwany jest dziś pułtuskim lub Załuskiego. Zawiera wpisy aktu erekcyjnego, przywileje poszczególnych wsi prestymonialnych, dokumenty erygujące kolegium wikariuszy wieczystych i mansonarzy oraz protokoły sesji kapituły⁸⁵. Wśród tych ostatnich znalazło się wiele statutów. Wybór zapisek statutowych wpisano także do rękopisu zatytułowanego „*Statuta et Decreta Capituli collegiatae Pultoviensis 1524*”. Wbrew tytułowi zamieszczono tu streszczenia wpisów metrykalnych z lat 1482-1607. Porównując odpis ten z kopiarzem pułtuskim stwierdzono, że nie przedstawia on większego znaczenia, powtarzając w większości te same zapiski⁸⁶. Dopiero w XVIII w. za rządów diecezji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego kapituła pułtuska otrzymała pełną kodyfikację swych statutów⁸⁷.

Z lat 1306-1540, czyli w okresie od pojawienia się pierwszego znanego dziś statutu kapituły kolegiackiej w Opolu do kodyfikacji bisku-

⁸⁴ S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 8: 1964, s. 101-102.

⁸⁵ W. Góralski, *Posiedzenia kapituły kolegiackiej w Pułtuskach (XV-XX w.)*, „Studia Płockie”, 4: 1976, s. 186.

⁸⁶ *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, „Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności”, t. 10, Kraków 1916, s. 310. Tutaj drukowany jest wybór zapisek z akt kapituły z kopiarza pułtuskiego (s. 11 i n.). Pięć statutów pochodzących z tego samego źródła zamieścił w dodatku do swej pracy H. Rybuś, *Kolegiata w Pułtuskach i jej kapituła*, Łódź 1933, s. 60-61.

⁸⁷ Archiwum Diecezjalne w Płocku, sygn. 142.

pa Baltazara dla kanoników z Nysy, zachowało się około trzydziestu zbiorów lub pojedynczych dokumentów o charakterze statutów, nie licząc poszczególnych wpisów do ksiąg metrykalnych. O ile na początku XIV w. dokument biskupa Henryka z Wierzbna dla kanoników opolskich nie zawierał żadnej wzmianki o zgodzie kapituły na nadanie jej statutów⁸⁸, to już w połowie tego stulecia pojawiły się statuty wydawane samodzielnie przez korporacje kanonickie. W 1347 i 1354 r. kapituła św. Krzyża we Wrocławiu uchwaliła dwa zbiory przepisów wzajemnie się uzupełniające⁸⁹. Jednakże by były one respektowane przez kler kolegiacki musiały uzyskać zatwierdzenie ordynariusza diecezji. Najlepszym przykładem są tu akta kapituły opolskiej, wśród których zachowały się pisma z 1397 i 1401 r. zarówno kapituły uchwalającej nowe normy, jak i następnie dokumenty zatwierdzające te postanowienia przez biskupa⁹⁰. Praktyka ta była typowa dla wszystkich diecezji metropolii gnieźnieńskiej. Zbiory statutów, których normy prawne weszły w życie, były bardzo długotrwałe. Nie znaczy to, że nie podlegały modyfikacjom. Kodyfikacja kapituły łęczyckiej z około 1383 r. była uzupełniana, a jej poszczególne kanony ulegały czasem gruntownym zmianom aż do 1467 r.⁹¹

Po roku 1443⁹² nie wydano żadnych większych zbiorów statutów, co nie znaczy, że kapituły na posiedzeniach generalnych nie uchwałyły wiążących dla kanoników postanowień. Poszczególne statuty były raczej właśnie uzupełnieniem w stosunku do starszych kodyfikacji. Dopiero pod koniec XV w. pojawiają się kolejne zbiory statutów. Ustawy kardynała Fryderyka Jagiellończyka dla korporacji w Wieluniu z 1495 r. były jeszcze bardzo pobieżne w treści⁹³. Następne zaś z 1516 r. dla kapituły kruszwickiej⁹⁴ i kolejne z 1517 r. dla korporacji warszawskiej⁹⁵ oraz z 1518 r. dla kanoników św. Floriana w Krakowie⁹⁶ były już zbiorami obszernymi, normującymi wszystkie podsta-

⁸⁸ APW, Rep. 107, sygn. 5.

⁸⁹ J. Heyne, *Dokumentirte*, t. 2, s. 564-566, 613-622.

⁹⁰ APW, Rep. 107, sygn. 44, 45, 53, 54.

⁹¹ A. Radziwiński, *Uwagi*, s. 126.

⁹² *Zbiór dokumentów*, cz. 2, nr 447.

⁹³ W. Patykiewicz, *Statuty*, s. 357-364.

⁹⁴ W. Abraham, *Statuty kapituły w Kruszwicy*, s. 281-287.

⁹⁵ *Statuta capitulorum*, s. 451-530.

⁹⁶ Z. Sidorowicz, *Z dokumentów*, s. 424-426.

wowe kwestie związane z organizacją kapituł kolegiackich późnego średniowiecza. Po nich dokonywano regulacji prawnych dotyczących pozostałych kapituł. Zbiory z początku XVI w. były również bardzo długo użytkowane przez kanoników i uzupełniane. Z tego też względu trzeba przyznać, że cezura jaką mogłyby stanowić rozstrzygnięcia soboru trydenckiego, co do kanoników, jest sztuczna. Wprowadzenie bowiem uchwał soboru nie wywołało jakiegoś prądu reformatorskiego w kanonikacie polskim. Już na początku XVI stulecia zauważalne są tendencje do wtłoczenia kanoników świeckich w ramy odpowiadające współczesnym wymogom stawianym duchownym. Impulsem mogły tutaj być dla kanoników związanych z kościołami kolegiackimi powstające ówczesne kodyfikacje w ośrodkach katedralnych, takie jak zwód włocławski z 1500 r.⁹⁷ czy poznański z 1517 r.⁹⁸

MAGDALENA BILSKA-CIEĆWIERZ

Les statuts des chapitres collégiaux de la province ecclésiastique de Gniezno au Moyen Age

Résumé

Pour bien connaître l'organisation des chapitres collégiaux du Moyen Age, il faut surtout analyser leurs statuts. Jusqu'à la moitié du XVIe s., il y eut 43 chapitres collégiaux, mais ils ne se servaient pas tous de statuts. L'organisation interne de certains d'entre eux, en particulier ceux créés au XVe s. et au début du XVIe s., fut réglementée par des actes volumineux. Malheureusement, nombreux de ces documents furent détruits.

Parmi les statuts conservés jusqu'à nos jours, les plus anciens proviennent du diocèse de Vroclav. Il s'agit de quelques documents épiscopaux des années 1306-1401, adressés au chapitre d'Opole. Les statuts des chanoines de la Sainte Croix de Vroclav, de Głogów et de Nysa purent ainsi être conservés. Nombreux d'entre eux, comme par exemple les documents du chapitre d'Opole ne furent jamais publiés.

Les statuts des années 1401 et 1443 du diocèse de Cracovie étaient possédés par les chanoines de Wiślica. De même, le chapitre cracovien de Saint-Florian reçut de son

⁹⁷ *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, passim.

⁹⁸ *Statuta capituli et ecclesiae cathedralis Posnaniensis ex annis 1298-1763*, wyd. W. Pawełczak, Poznań 1995.

évêque ordinaire, un acte normatif détaillé. Un autre recueil de statuts de cette corporation date de l'an 1518. D'autres collèges de chanoines du diocèse de Cracovie, respectèrent les lois du XVIe s. et celles des siècles suivants. Les actes volumineux, qui instituaient les collèges des chanoines sur ce territoire, méritent une attention particulière. En effet, leur sens du détail leur permettait de remplacer les statuts de plein droit. Aujourd'hui, nous disposons de tels documents pour les chapitres collégiaux de Tarnov (1400), Nowy Sącz (1448), Wojnicz (1465), Bobowa (1529), ainsi que pour les collégiales cracoviennes de Toussaints (1490) et de Sainte-Anne (1535).

Dans l'archevêché de Gniezno, d'intéressantes collections de statuts appartenaient aux collégiales de Łęczyca (des années 1383-1467), de Wieluń (1495 ; 1525) et de Łowicz (1528). Les chanoines de la collégiale de Saint-Pierre de Kruszwica dans le diocèse de Vroclav, se servirent de quelques rédactions de statuts, la plus ancienne datant de 1498. Quant au diocèse de Płock, les chanoines de Pultusk possédaient un document détaillé sur l'organisation du chapitre institué en 1449, ainsi que les statuts suivants. Dans le diocèse de Poznań, datant de 1296 et fondant le chapitre de Głuszyn, l'acte le plus ancien put être conservé. La codification la plus détaillée des chanoines de ce diocèse, fut constituée par les lois du chapitre varsovien de 1517. Les chanoines de Środa Wielkopolska possédaient le recueil des statuts précédents, datant, lui, de 1436. Ce recueil fut peu prolifique en ce qui concerne les résolutions juridiques. D'autres chapitres fondés au XVe s., sur le territoire du diocèse de Poznań, furent régis selon les actes de fondement, dont les manuscrits furent conservés jusqu'à aujourd'hui. Il s'agit des chapitres de Poznań : ceux de Sainte Marie-Madeleine, de Saint-Nicolas et ceux de Kurnik et Szamotuły.

Traduction: Iwona Bartosz-Przybyło

MAGDALENA BILSKA-CIEĆWIERZ – dr, historyk-mediewista. doktorat w 2005 r. na UMK w Toruniu (promotor: prof. dr hab. A. Radziwiński). Publikacje w „Rocznikach Historycznych”.